

Mia Kisić¹

OD SKARABEJA DO COR COMMERCIALE: PRIČA O SRCU

(Ule Martin Hejstad, *Kulturna istorija srca: od antike do danas*, prevela s norveškog Angela Drenovac, Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića, Sremski Karlovci i Novi Sad, 2011)

Ule Martin Hejstad (Ole Martin Høystad) je profesor na Univerzitetu u Telemarku, u Beu, na programu studija kulturologije. Krećući se po širokom spektru humanističkih nauka, postao je jedan od utemeljivača kroskulturnih i komparativnih studija u Norveškoj. Upravo iz ovakvih interesovanja nastaje i knjiga *Kulturna istorija srca: od antike do danas*, premijerno objavljena u Oslu 2003. godine, a do danas prevedena na preko petnaest svetskih jezika. Od 2011. godine jedan od njih je i srpski.

Kulturna istorija srca: od antike do danas predstavlja istoriju poimanja srca kao „simbola, simptoma, supstance” kako kaže autor, koja obuhvata period od oko 5.000 godina ljudske civilizacije. Mada je knjiga prevashodno koncentrisana na fenomene koje smatramo korenima moderne evropske misli, autor uspeva da ovom narativu da širi kontekst. Na vremenskoj osi, on to čini počinjući od prvih pisanih izvora koje čovečanstvo poznaje, *Epa o Gilgamešu*, a na prostornoj, od kulture južnoameričkog kontinenta koja je prethodila španskim osvajanjima – kulturi Asteka. Knjiga je podeljena na dve celine – period pre i posle onoga što autor naziva „emotivni preokret”, koji vidi kao trenutak kada je, s rađanjem sopstva, srce konačno ustanovljeno kao simbol ljubavi, patnje, strasti itd. Međutim, iako narativ kroz te dve celine teče hronološki, ovde ćemo izdvojiti tri ključna problema koja se prepliću

1 E-mail: mia.kisic@gmail.com

kroz knjigu, a kojima je autor dao specifičan i originalan pristup tematici. To su put srca kao simbola, geneza dualizma duh–telo i njegova relevantnost za poimanje srca, kao i pitanje odnosa jezika i srca.

Vraćajući se na same početke pisanih izvora koji su nam poznati, Hejstad počinje razmatranje poimanja srca od Mesopotamije. Od Vavilonaca gde je imalo istaknuto mesto, preko egipatske religije koja je srcu dala značajno bitniji status, autor dolazi do „kolevke evropske civilizacije” – antičke Grčke. Od homerovskog čoveka arhajske Grčke za koga emocije dolaze „spolja”, zatim ideje pounutrenja osećanja kod Platona, Hejstad prati genezu srca do Aristotela, koji ga postavlja za centralni organ iz koga upravlja duša. Već u Starom zavetu, duša se gotovo izjednačuje sa srcem, a srce se vezuje za božansku ljubav. Međutim, između Starog i Novog zaveta dolazi do bitne promene: ljubav koja je u Starom zavetu bila ljubav usmerena prevashodno ka Bogu, preobraćuje se u ljubav prema bližnjima. Tako pojam *caritas*, ljubavi, postepeno zauzima centralno mesto kod hrišćanskih teologa, što će u poznom srednjem veku dovesti do bitne promene u poimanju ljubavi i simbolike srca, promene koje autor naziva „emotivni preokret”. Rađanje nove vrste svesti, modernog Evropljanina i buđenje sopstva, koje će svojim razvijanjem obrazovati i novi ideal ljubavi, najasnije je vidljivo u novim vrstama književnosti: viteškim romanima i trubadurskim pesmama. U njima se po prvi put susrećemo s proslavljanjem ovozemaljske ljubavi, strasti i putenosti, ali i jednom potpuno novom erotskom retorikom, koja ljubav postavlja negde između onoga što označava *eros* i *agape*. Simbol ovog novog viđenja ljubavi, ali i strasti i patnje po prvi put postaje srce, a ova promena uočljiva je i u vizuelnoj kulturi Evrope, gde ono počinje da se javlja kao motiv. Hejstad uočava da ovaj novi emotivni ideal ima korene u hrišćanstvu: sve živopisniji opisi Hristovih muka praćeni su insistiranjem na simbolici Hristove krvi i srca, sve veće insistiranje teologa na verskom žaru zasnovanom na emotivnom uživljavanju, vezivanje simbola srca za ideal braka itd. Uz to, uticajno Abelarovo delo *Spoznavaj sebe* nagoveštava da koreni nadolazeće kulture individualizma sa imperativom „sledi svoje srce” ipak leže u hrišćanskoj kulturi. Jer, kako autor pokazuje, oslobađanjem subjektivnih osećanja i snage izražavanja rodiće se novi subjekat u renesansi, a kasnije i ekspresivističke tendencije u romantizmu.

Renesansu Hejstad vidi kao kulturu srca, uprkos razvoju nauke, a pogotovo anatomije. Različita poimanja srca autor prikazuje suprotstavljajući stavove Dekarta (René Descartes) i Montenja (Michel de Montaigne). Dok prvi vidi univerzalnu prirodu čoveka i dušu kao nešto sa unapred datom suštinom, drugi ljudsko srce, ali i ljudsko generalno, vidi kao nešto relativno i nestalno. Shvatanje same suštine srca Hejstad proučava suočavajući Šekspirovu (William Shakespeare) koncepciju onog zlog u njemu i kasnije Rusoovo (Jean-Jacques Rousseau) shvatanje srca kao središta osećanja, ali i središta svega dobrog i moralnog u čoveku. Ovakvo Rusoovo stanovište predstavlja temelj ideje romantičarske ljubavi, kojoj je u znatnoj meri doprineo i Gete (Johann Wolfgang von Goethe). On je, kako autor navodi, obnavljajući metaforiku i simboliku srca koju možemo pratiti od poznog srednjeg veka, ponovo ustanovio srce kao središte čoveka. Iz njegovog stava da spoznati svet uvek prvo znači spoznati sebe oblikovaće se i romantičarsko uverenje da čovek sam sebe gradi i traži bez unapred date suštine. Vrhunac ovakvih razmišljanja autor locira u Ničeovom (Friedrich Nietzsche) stvaralaštvu. On, poput Montenja, vidi srce kao konstrukt, dok ostvarenje čoveka potiče iz stvaralačkog životnog žara za koji smatra da dolazi iz tela. Time on ustaje protiv preovladavajućeg dualizma telo–duh, vraćajući se na ideal homerovskog čoveka koji ovakve podele nije poznavao – dualizma čija geneza predstavlja još jedan ključni fokus ove knjige.

Ključni trenutak za nastanak dualizma telo–duša/duh Hejstad vidi u antičkoj Grčkoj, odnosno u prelasku iz mitosa u logos. Naime, s pojavom pisma čovek sam sebi postaje predmet refleksije, i u tom trenutku dolazi do smene homerovskog i nastanka platonovskog čoveka. Kod Platona se javlja svesno ja, čovek počinje da se izjednačava sa psihom, dok telo postaje njena tamnica. Tada se rađa pojam duše, a sa njim i njena nadređenost telu i telesnom. Tenzija između duhovnog i telesnog rasla je u kasnoj antici i u srednjem veku. Iako sam Hrist nije imao negativan odnos prema telu, apostol Pavle izjednačava moral sa seksualnim moralom, što utire put viševjekovnoj crkvenoj diktaturi nad telom i telesnošću. Ovaj dualizam svoj vrhunac doživljava u Avgustinovim neoplatonističkom poimanju duše kao bestelesne i besmrtna, koju telo može samo da kuša na putu do Boga. Renesansa, zatim, pooštrava dualističke stavove, što autor opet ilustruje odnosom Dekartove i Montenjeve misli. Dok prvi razlikuje *res cognita* od *res extensa*, odnosno

čovekovu sposobnost mišljenja, koju vezuje za dušu, od tela koje se naučno može videti kao priroda, odnosno materija (190), drugi smatra da se ljudska priroda zasniva na iskustvu, što znači na telu koje daje identitet jer ono je to koje opaža i misli. Srce je tako, po Montanju, kao fizički organ mnogo pouzdanije od razuma, premda mu nije data prednost u odnosu na ostale organe.

Romantizam je, takođe, osnaživao dualističke tendencije, s tom razlikom što on vrednuje onaj pol binarne opozicije, koji je racionalistička struja nipodaštavala. Slično Rusoovim protoromantičarskim shvatanjima gde on umesto duha vrednuje telo, umesto kulture prirodu, i Herder (Johann Gottfried Herder) smatra da čovek nema samo razum već i prirodu i da je telo to koje daje lični pristup svetlu, a ne apstraktne kategorije intelekta. Ovaj krug se završava sa Ničeom koji ne negira ni razum ni telesnost, kao što je objasnio u *Rođenju tragedije* kroz metafore apolonskog i dionizijskog principa. Međutim, u Ničeovom delu Hejstad prepoznaje i koren dveju glavnih struja razmišljanja u dvadesetom veku – struja koje se bave pitanjem odnosa tela i jezika.

U razmatranju odnosa jezika i srca, autor se povremeno zaustavlja na egipatskoj, antičkoj i donekle hrišćanskoj kulturi, ali detaljnije taj odnos analizira tek kod Montanja, kao verovatno prvog mislioca koji se ozbiljnije bavi ovim problemom. Montanj govori o teškoćama kada pokušava da prevede misao u reč, a kad god misli da je jezički uhvatio (čovekovu) suštinu, ona mu isklizne u procesu formulacije (195). Jer, isto kao i priroda čoveka, ni razum, volja, pa ni jezik nisu fiksirani i stalni, već su privid i podložni su promeni.

Problem nemogućnosti jezičkog izražavanja misli s jedne, i čoveka kao otvorenog za upise kulture, navika i jezičkih oblikovanja s druge strane, uviđa i Šekspir. U odnosu između reči i onoga na šta se one odnose, Šekspir je spoznao da postoji nešto nesvodivo i neizrecivo u čoveku, i da se srce ne može podići do usana. Ipak, „jezički preokret”, kako ga Hejstad naziva, dolazi tek kod Herdera, koji odlazi korak dalje i tvrdi da se čovek oblikuje u kulturnim i istorijskim uslovima, ali na prvom mestu putem jezika. Herder tvrdi da razum zavisi od jezika i da jezik određuje sve ljudsko, da bi na kraju došao do toga da je svet jezik. Hejstad pokazuje da Herder upravo u srcu i strastima nalazi koren jezika, da su i one definisane njime, te da su emocionalno i

ekspresivističko dve strane iste stvari (251). Time se vraćamo na Ničea koji jezik, kao i telo, vidi kao neodređen, spontan, višeznačan, zbog čega on uvek mora ostati otvoren za nove ideje i eksperimente. Ovakvo razmišljanje biće jedno od polaznih tačaka za filozofsku misao XX veka, koje će poseban uticaj imati i na Mišela Fukoa (Michel Foucault).

Fuko pokazuje da moć nije nešto što dolazi izvan nas i funkcioniše po principu prinude; moć je svuda oko nas, proizvodi znanja, subjekte, njihova tela, a što je za ovu temu bitno – naša srca. Moć za svoje oružje uzima sam govor, koji postaje disciplinarni činilac „koji istovremeno isključuje i uključuje, unapređuje i sputava, oslobađa i vezuje” (268). Ovakav dvosmerni uticaj onoga što je rečima imenovano i reči koje imenovano oblikuju nalazi se i u srži pitanja odnosa jezika i srca. Srce postaje nešto što je diskurzivno proizvedeno, što se po potrebi puni i prazni prema zahtevima postojećeg tržišta.

Treba primetiti da iako deluje da je samo deo knjige posvećen odnosu jezika i srca, zapravo cela knjiga govori o tome – o putu poimanja srca kroz diskurse od Mesopotamije pa do savremene kulture. Od shvatanja srca kao fizičkog, potom kao duhovnog, kao simbola ljubavi, pa dobra i zla, srca otvorenog za upisivanje, srca koje treba slediti, autor nas dovodi do pojma srca kao praznog, i zatim ispunjenog nekim spoljnim sadržajima. U savremenom dobu srce je postalo oslobođeno velikih etičkih ili religioznih sadržaja. U vremenu kada je srce nešto što se može transplatirati iz tela jednog čoveka u telo drugog, kako Hejstad dobro zapaža, ono svakako nije nosilac ljudskog, moralnog ili stanište čovekove duše. Naše srce je srca konzumerizma, u stalnoj potrazi za zadovoljstvom izmeštenim iz ovde-i-sada. Ono postaje gotovo kič simbol, sveprisutan, istrošen, poput pop ikone ili bilo kog industrijskog proizvoda, prelazeći, kako autor ističe, od Avgustinovog nemirnog srca, *cor inquietum* u *cor commerciale*. Zato ova knjiga i ima za cilj da „dirne srce koje je u opasnosti da se okameni apstraktnim jezikom administracije, modernim skarabejem, i da ga gane pitanjem o nemirnom srcu” (270). Kada kamen omekša, kada srce bude govorilo srcu, ono ne samo da će oživeti modernog čoveka, već će, kao zajednički simbolički jezik u različitim kulturama, otvoriti put ka razumevanju i toleranciji prema drugima.